

ПЕРИФРАЗОВІ НОМІНАЦІЇ В МОВНОМУ ПРОСТОРІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

У статті розглянуті особливості функціонування одиниць перифразової номінації в мовному просторі поетичних творів Богдана-Ігоря Антонича. З'ясовані основні тематичні групи перифразів і пояснена їхня етнокультурна зумовленість, описані семантичні особливості перифразових найменувань, які комбінує поет, та їхнє місце в організації аналізованих поетичних текстів.

Ключові слова: перифраз, перифразова номінація, перифразова одиниця, вторинна номінація, Богдан-Ігор Антонич.

Юлия Макарец. ПЕРИФРАСТИЧЕСКИЕ НОМИНАЦИИ В ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ БОГДАНА-ИГОРЯ АНТОНЬЧА

В статье рассмотрены особенности функционирования единиц перифрастической номинации в языковом пространстве поэтических произведений Богдана-Игоря Антоньча. Определены основные тематические группы перифразов и выяснена их этнокультурная обусловленность, описаны семантические особенности перифрастических названий, которые комбинирует поэт, и их место в организации анализируемых поэтических текстов.

Ключевые слова: перифраз, перифрастическая номинация, перифрастическая единица, вторичная номинация, Богдан-Игорь Антоньч.

Iuliia Makarets. PERIPHRAASAL NAMES IN THE POETRY BY BOHDAN-IHOR ANTONYCH

In the article the peculiarities of periphrasal units functioning in the poetry by Bohdan-Ihor Antonych are considered. The major thematic groups of periphrasal units are defined and their ethno-cultural conditionality is clarified, the semantic features of periphrasal names are described and their place in the organization of poetry by Bohdan-Ihor Antonych is clarified.

Key words: periphrasis, periphrasal nomination, periphrasal unit, secondary nomination, Bohdan-Ihor Antonych.

Дослідження одиниць вторинної номінації в мовному просторі художніх творів є одним зі способів виявлення особливостей сприйняття й витлумачення відповідного фрагмента дійсності письменником, оскільки комбінування їх відбувається шляхом встановлення метафоричних або асоціативних зв'язків, зумовлених особливостями індивідуально-авторської картини світу. У мовній тканині тексту явище вторинної номінації виявляє себе в тому, що денотат може мати кілька мовних позначень, множинність яких зумовлена суб'єктивними чинниками: у кожному контексті вибір мовцем мотиватора вторинної назви, з одного боку, зумовлений змістовими чинниками, а з іншого – усвідомленням відносності для художнього простору загальних правил семантичної сполучуваності, на чому й ґрунтується часто образність та експресивність тексту. Ці чинники, керовані авторською інтенцією, спрямовують процес комбінування ситуативних найменувань і визначають їхні складники.

Унікальність ситуативних мовних позначень визначена вибірковістю людського сприйняття дійсності та унікальністю життєвого досвіду, що породжує неповторність можливого асоціативного поля, у якому формується нова назва. З цих причин одні ознаки певного фрагмента дійсності (часто навіть не визначальні) знаходять виразне відображення у свідомості мовця й стають основою творення нової номінативної одиниці, а інші є

невиразними, залишаються поза його увагою. Тож засоби вторинної номінації є суб'єктивними за своєю сутністю й тому стають джерелом вивчення індивідуальних особливостей світогляду, мислення, мовної компетенції письменника. З позиції ж митця слова такі одиниці посилюють експресивність і образність тексту, поглиблюють його зміст, будучи одним із мовних засобів створення його семантичної багаторівневості.

Метою статті є дослідження лінгвокультурних та функціонально-семантичних особливостей перифразових найменувань як різновиду одиниць вторинної номінації в поетичних творах Богдана-Ігоря Антонича.

Питання місця перифразових найменувань у канві тексту вже неодноразово привертало до себе увагу мовознавців. Зокрема загальні питання теорії перифразової номінації як мовного явища розглянуті в працях Т. Битевої, Г. Євсєєвої, І. Ільїної, Ю. Кобилянського, О. Кожина, М. Коломійця, Г. Моложай, В. Москвина, Є. Регушевського, Н. Сологуб, Л. Синельникової, О. Юрченка та ін. У стилістиках та риториках перифрази витлумачують як один із різновидів стилістичних прийомів або стилістичних засобів – стилістичну фігуру або троп. Однак сучасні тенденції розвитку лінгвістичної науки відкривають перспективи для поглиблення теорії перифразової номінації як явища суб'єктивного описового називання, що виявляє особливості мовної картини світу певного мовця як унікальної особистості й водночас – представника певного народу як соціокультурного утворення.

Визначальний вплив на формування засобів вторинної номінації, зокрема перифразових найменувань, справляють особливості індивідуально-авторського світогляду, оскільки саме вони визначають можливі асоціативні зв'язки, чуттєвий образ, крізь призму якого буде позначено денотат, а отже, обсяг і особливості додаткової імплікованої інформації. Тож закономірно, що перифразові номінації в поетичному дискурсі Богдана-Ігоря Антонича визначені притаманним йому тяжінням до язичницького міфологічного світогляду з властивими останньому пантеїзмом та пов'язаними із цим анімізмом та антропоморфізмом. У зв'язку із цим одним із важливих прийомів творення перифразів для автора стає персоніфікація: *А гнотик, в восковім їздець стремени, свої маріння топить дивні, безіменні, мов стеарин, блідим вогнем ошуки* («Свічка»); *Міжзірний волокіто та бродяго, в безкраю безвість пущений в крутіж, – сліпучий, ярий спижу, що гориш на вежі світу полум'яним стягом* («Метеор»; денотат 'метеор'); *Шалений місяць – мрійний тенор веде містичну пісню тьми* («Елегія про співучі двері»); *Безруки пні, подовжені на тіні, сплять, кремезні, І місяць – цар червоний чорної країни півсну, Вдягнувши хмару, мов бобровий плащ, ширяє в безмір* («Пісня про чорні лаври»).

Світоглядні особливості письменника знаходять послідовний вияв як на рівні обрання мотиваторів та прийомів творення нової номінативи, так і на рівні втбору денотатів, для яких ці вторинні назви творяться. Пантеїстичне світовідчуття визначило мотиви більшості поетичних збірок Б.-І. Антонича, тому денотативною основою його перифразів зазвичай виступають явища природи. При цьому звертає на себе увагу значна, порівняно з іншими групами, кількість перифразів, скомбінованих на позначення денотатів 'сонце' та 'місяць'. Перифрази з такою семантикою є найчисельнішими в поетичному дискурсі Б.-І. Антонича. У творчості поета важливе місце посідає давній астральний культ. Ще в першій збірці віршів «Привітання життя» він зпозиціонує себе як носія язичницького світогляду: *Я – закоханий в житті поганин; Я все – п'яний дітвак із сонцем у кишені. У поезії «Молитва» він використовує на позначення сонця перифраз, який ґрунтується на образі, що вичерпно розкриває причини визначальної ролі солярного культу в його творчості: *Хай сонце – прабог всіх релігій – золотопере й життєсійне, благословить мій дім крилатий* («Молитва»). Образна основа цього перифразового найменування вкорінена в язичницькому обоженні сонця як джерела й рушія життя, без якого на землю приходять темрява і холод, що асоціюються з ніччю і смертю. Тож найпошлідовніше солярні перифрази функціонують у поетичних контекстах, що втілюють язичницькі уявлення про світобудову та життя: *Сонце з батогом проміння вогняний погонич Навпростець по небі білі хмари в перегони* («Перший сніг»); *В дорогу! Щоб сонце нам світило, щоб ясен круг горів нам угорі* («Пісня бадьорих бродяг»); *А сонце – діамант музики, світла свято Очам, що хочуть все пізнати, світ подвоїть* («Шість строф містики»); *Знічев'я бризне постріл перший,**

другий, третій... *І сонце – крапля ртуті в неба синім склі – Сполохане хитнеться й, тремтячи у леті, Униз покотиться в подертій стяг землі* («Стяги в куряві»). Нічне небесне світило також відіграло значну роль у системі язичницьких культів. Тож закономірно, що у творах Б.-І. Антонича широко репрезентовані й перифрази до денотата 'місяць': *Це місяць – молодий музика настроює, мов скрипку, сад* («Елегія про перстень»); *Червінці дзвонять на столі, і місяць – найхмельніший келих* («Корчма»); *Аж ніч заплатить місяць – золотий дукат, Завдаток смерті* («De Morte II»); *У долоні у Марії місяць – золотий горіх* («Різдво»); *...І місяць – білий птах натхнення злого* («Назавжди»); *Карузо ночі – тенор місяць у скриньці радієвій кличе* («Весняна ніч»); *На дні слизький і мокрий місяць – шлюбний перстень...* («Молитва за душі топільниць»); *Золотоустий місяць – містик у блакиті* («Полярія»); *Дивись, як сяє мерехтливо у вікна місяць – чару келих* («Весільна ніч»). У наведених перифразових найменуваннях утілені давні міфологічні уявлення про місяць як «нічне сонце», здатне впливати на людину. Через потенційну сему 'нічне' встановлюється асоціативний зв'язок із містичним началом, потойбіччям і навіть смертю (*завдаток смерті, чару келих, містик у блакиті, білий птах натхнення злого*). Відчутно менше перифразових номінацій, що ґрунтуються на баченні місяця як супутника закоханих і асоціюванні його з хмелем кохання, шлюбом та піснею: *Карузо ночі, шлюбний перстень, найхмельніший келих*.

Пантеїзм Богдана-Ігоря Антонича виявляється також у частому зверненні до рослинних мотивів у поезії. Вони тісно переплетені з астральними культурами, оскільки сонячне проміння – основа життя рослин і їхній розвиток, згідно з народними уявленнями, тісно пов'язаний із місяцем. Тож чисельність перифразів цієї тематичної групи в поезіях Антонича є закономірною. При цьому денотатами виступають як назви трав'янистих рослин, так і кущів та дерев, як таких, що є звичними для українців, так і екзотичних. Наприклад: *Як символ злиднів виростає голодне зілля – лобода* («Елегія про співучі двері»); *Малюк осот – рослинне чортovinня, екстазу сонця й блискавок погоні* («Знак Лева»); *Мистці рослин – тюльпани, дбаючи за форму, припавши на коліна, барвно й гарно гинуть* («Ротації»); *Краплина крові з рани ночі – це калини маленька ягода між листям червоніє* («Скарга терну»); *Мій друже лавре, що вінчаєш осяги поетів, Солодкий после муз із листям, що подібне лезам* («Терен співає»); *Гвоздики – посли весни* («Гвоздики»); *З черемх читаю – з книг столістих – рослинну мудрість вічних пуц* («Черемховий вірш»). З-поміж авторських дендронімних перифразів найпоширенішими є скомбіновані на позначення дуба. Особливе місце цієї рослини серед інших денотатів-дендронімів, які трапляються в поезіях Б.-І. Антонича, також пов'язане із давніми міфологічними уявленнями слов'ян. Вони вважали дуб священним деревом, оскільки його любили боги і навіть нібито жили на ньому, дуб, за давніми віруваннями, – це також дерево верховного бога Перуна [Знаки Жайворонк 203]: *...Лиш дуб, рослинний лев, над лісом, гордий і скупий монарх, підводить вранці сонця жезл над марнотратним світом* («Знак дуба»); *Зелена башта – дуб стрільчастоверхий, підвішися із ночі чорних нар, виполоє черву й гниття пожар зливає свіжим соком – бог упертий* («До гордої рослини, цебто до самої себе»); *О дубе, князю пуц, достойне дерево монарше В короні осені – пурпурі – листя, з пнем корявим* («Терен співає»).

Названі три тематичні групи (солярні, лунарні й рослинні) становлять основний масив перифразових найменувань, що функціонують у поетичних текстах Богдана-Ігоря Антонича. Поряд із ними денотатом зрідка виступають перифрази і на позначення інших природних явищ та процесів, наприклад: хмари (*Під шум морських грив проминали вмить дні дики, пристрасні* («Балада про тінь капітана»)); сніг (*Понад кучугури кучерява мряка – срібний дим* («Перший сніг»)); весна (*Весно – слов'яно синьоока, тобі мої пісні складаю!* («До весни»)); вітер (*Вітри на кленах грають, мов на мідних трубах, вітри – світанку сурмачі* («Вербель»)); роса (*Роса на сивих квітах – поволока з золотого клею* («Дзвінкова пані»)); пустиня (*Пустиня, матір вітру, від людей бере за проїзд мито* («Слово про алькасар»)); море (*Тужу за морем, батьківщиною матроса* («Пісня мандрівника»)). Порівняно частіше трапляються перифрази до денотатів 'ніч' і 'зорі', що тісно пов'язані з астральним культом: *І зорі – діри в флейті ночі, що проваллям розкрилась над землею* («Концерт»); *Тож хай моргне зоря бровою срібною на місяць, зоря –*

сестра музики й вартова нічного ладу («Ідольські ночі»); *Жде ніч – суддя суворий* («Міста й музи»); *Княжна екстази – ніч веде слова камінним гаєм* («Зорелев, або сузір'я Лева»); *І зір розтратниця – зла ніч і день – сліпучий Розтратно творений і нищений багатством...* («Марнотратний гімн»); *Княжна екстази – ніч веде слова камінним гаєм* («Зорелев, або сузір'я Лева»); *І ніч – блакитний фільтр змінє барви в звуки, музики кип'яток наливши в лійку сині* («Концерт»). Як уже йшлося, світ флори посідає особливе місце у творчості поета. Натомість перифразів, які би номінували тварин або птахів, у поезіях Богдана-Ігоря Антонича майже немає. Вони трапляються переважно у віршах, у яких відображений перехід автора від язичницького одухотворення природи до канонічної релігії. Наприклад: *З заворіття кличе на суд перед сумлінням зір монарший рев царя пустині* («Даниїл у ямі Лева»; денотат 'лев'); *Колишется достойно сонний лев морський, морів монарх, в слизькій короні з зіркоквітів* («Балада про пророка Йону»); *І соловейко, брат зорі, про смерть сестри співає* («Зорелев, або сузір'я Лева»); *Кларнетів схлип, і вітру помах, і вие дис – нічний астроном* («Буря»); *Орел, король просторів, вдаль летів, над полову мідь піль, синь моря лав, над опар хмар шлях крил його дрижав* («Орел і літак»). Зрідка комбінує перифрази на позначення людей, зокрема власного ліричного героя, частин тіла людини та інших понять, пов'язаних із людським буттям: *З села такого вийшов я, життя звеличник – верховинець* («Елегія про співучі двері»); *Людина – вічний пілігрим* («Liber peregrinorum»); *Металу в'язень – людський голос засуджений в кружок порожній, і світу в'язень – людське серце цього збагнути неспроможне* («Гюльпани»); *А кров – музика в флейтах жил червона грає з туги* («Пісня про чорні лаври»); *Ми – ланцюга поодинокі звена, ми – відтинок малий зі стрічки часу* («Привітання життя»; денотат 'люди').

Назви предметів техніки та інших витворів рук людини стають об'єктом перифразування значно рідше, зокрема в тих поезіях, які присвячені урбаністичній тематиці. При цьому звертає на себе увагу те, що образною основою вторинної назви стає поняття флори або фауни. У такий спосіб відбувається своєрідне перенесення анімістичних уявлень, властивих міфологічному світогляду язичників, з природи на новий, урбаністичний світ: *Бур'ян дахів, співуче зілля, міцний куц – антени* («Концерт з Меркурія»); *Залізний круче, перестань, не кряч, не вий!* («Подорож літаком»; денотат 'літак'); *Дракони, що бензину п'ють, на птахів схожі і на носорогів, дракони, що плюють зміїну слину, – оливо й вогонь зернистий, являються, немов із місяця печер вернувшись* («Слово про чорний полк»; денотат 'літак'); *Гюльпани надр підземних – вибухають, мов куці вогненні, міни* («Слово про чорний полк»).

Зрідка Б.-І. Антонич комбінує перифрази на позначення абстрактних понять та понять зі сфери мистецтва. Наприклад: *Та мрія – ночі тьмяна квітка – вела, де обріїв межа манила, мов любовний спів* («Елегія про ключі від кохання»); *Не думай! Спи! Думки – отрута щастю* («Пісенька до сну»); *Життя – трудне мистецтво не навчальне* («Три строфи з записника»); *Це тут кутирів лісових таємний круг і вежа... щоб темний ляк – дитя підземне кликала щоночі* («Ідольські ночі»); *Рокоче строф хорунжий – ритм* («Слово про золотий полк»).

Семантика перифраза становить складне утворення. Її денотативний компонент перебуває у відношеннях тотожності з денотатом первинної назви, натомість конотативне значення унікальне, зумовлене авторським наміром і розкривається через контекст. Із функціонального погляду перифрази, на відміну від первинних номіналем, поряд із номінативною виконують виразну атрибутивну функцію та функцію емоційної оцінки. Співвідношення ролі конотативного й денотативного значень у семантичній структурі перифразів та реалізація ними номінативною й атрибутивною функцій залежить від особливостей уведення перифразової одиниці в текст. У поезіях Богдана-Ігоря Антонича атрибуція для перифразів стає визначальною функціональною рисою, підтвердженням чого є постійне наведення в одному реченні з перифразом назви первинної. Синтаксично перифразове найменування виконує функцію або прикладки, що посилює атрибутивний складник його значення як описової номіналеми (*Тужу за морем, батьківщиною матроса* («Пісня мандрівника»); *О ти, покрово хворих серць, о смерте!* («Романтизм»); *Це бродить вітер, шуму перший родич, і пальцем стукає до неба віллі* («Шум») або, значно частіше, іменної частини складеного іменного присудка (*Налетєся в наші жили млосний рослинний сік – зелена кров* («Праліто»); *Місяць –*

таємничий перстень, вправлений у ночі гебан («Ніч на площі Юра»); Молитва людська – це готицька вежа, Що виструнчена насторч у блакить («Молитва»)). Випадки вживання перифразів у реченнях, що не містять первинної назви, є поодинокими, наприклад: *Білі квіти впали – заповідь майбутніх січнів – перший раз тоді поцілувала землю вічність («Перший сніг»;* денотат ‘сніг’); *Давно не вітав їх зелений на дереві паросток («Балада про тінь капітана»;* денотат ‘листок’); *Творче сотні місяців, мільйона зір, Майстре осяйної музики етеру, Променями сонця сходить Твій спокійний зір... Пане барв і звуків, запаху квіток і звуку хвиль, В кожній речі ти Калагатія, ти Добро й Краса, Для всього ти мета, найбільший, недосяжний штиль... («Veni creator!»).*

Деякі поетичні тексти Богдана-Ігоря Антонича повністю побудовані як нанизування перифразових найменувань того самого денотата, що характеризують його крізь призму різних чуттєвих образів, наприклад: *Земля – арфа мільйонострунна, арфа злострунна, Земля – шарфа мільйонорунна, Шарфа зеленострунна, Земля – скрипка дрібнотонна, Скрипка срібнодзвонна, Земля – буря невгомонна, буря всебурунна. Небо – над землею синій дах, Небо – вічний знак питання, Небо – синє, як невинність у очах, Небо – туги ціль остання («Te Deum Laudamus I»).*

Отже, перифрази в мовному просторі поетичних творів Богдана-Ігоря Антонича відіграють функцію образної атрибуції денотата. Вибір денотатів, мотиваторів вторинної назви та прийомів її утворення пов’язані зі світоглядними особливостями письменника, зокрема зорієнтованістю на язичницьке міфологічне світобачення з властивим йому пантеїзмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич Б.-І. Вибрані твори / Б.-І. Антонич / [упоряд. Д. Ільницький, передм. Д. Ільницького та І. Старовойт]. – К.: Смолоскип, 2012. – 872 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Макарець Ю. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі: [монографія] / Ю. С. Макарець. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 205 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2’373.21

Оксана Мосур

(Львівський національний університет ім. І. Франка)

ХРИСТИЯНСЬКІ ІМЕНА НА -АТ

ЯК КОМПОНЕНТИ МІКРОТОПОНІМІВ САМБІРСЬКОГО ЦИРКУЛУ

Описано функції суфікса -ат та його варіантів. Виокремлено групи номінованих мікрооб’єктів із формантом -ат. Подано християнські чоловічі та жіночі імена, які стали твірними основами мікротопонімів Самбірського циркулу.

Ключові слова: суфікс -ат, християнське ім’я, мікротопонім, Самбірський циркул.

Оксана Мосур. ХРИСТИАНСКИЕ ИМЕНА НА -АТ КАК КОМПОНЕНТЫ МИКРОТОПОНИМОВ САМБОРСКОГО ЦИРКУЛА

Описано функции суффикса -ат и его вариантов. Выделено группы номинированных микрообъектов из формантом -ат. Подано христианские мужские и женские имена, которые стали образующими основами микротопонимов Самборского циркула.

Ключевые слова: суффикс -ат, христианское имя, микротопоним, Самборский циркул.